

ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ ЗБАГАЧЕННЯ ЧАСОВОЇ ТРАНССПЕКТИВИ У САМОПРОЕКТУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Зазимко О.В. Дискурсивні практики збагачення часової транспективи у самопроєктуванні особистості.

Анотація. У статті охарактеризовано дискурсивні практики збагачення часової транспективи. Часова транспектива означається можливістю часової децентрації людини та відтворює її життєвий хронотоп з погляду представленості і значимості власного часу та простору. Дискурсивні практики, що охоплюють часову транспективу, містять інтерпретацію досвіду не лише з позиції сьогодення, а й минулого або майбутнього, що більшою мірою сприяє породженню власних життєвих смислів у побудові оригінального особистісного проєкту. У дослідженні особлива увага приділена дискурсивним практикам (осмислення, привласнення, інтерпретації, розумінню) розкриття смислів подій власного досвіду та «відкриття смислів» досвіду Іншого. З'ясовано, що регенерування втрачених («викривлених» і «упереджених») смислів і породження нових інтенційоється емоційно-інтенсивними переживаннями, які можна класифікувати як «моменти інтенсивностей». Означені переживання є відмінними від досвіду свідомості і пробуджуються зупинкою мислення у певній транспективній точці досвіду. Шлях утворення смислів від «моментів інтенсивностей» до породження дискурсу супроводжується практиками, які здебільшого полягають у симультанному і паралельному представленні візуалізації. У разі відсутності подальшої їх актуалізації (наративізації), «приховані» авторські смисли можуть залишитись неперед'явленими Іншому та неприсвоєними суб'єктом їх породження. Зазначено, що дискурсивні практики збагачення часової транспективи у самопроєктуванні особистості інтенсивно набуваються в юнацькому віці, коли особистість стає спроможною осягнути мінливості власного «Я». До настання юнацького віку розширення смислових орієнтирів у визначенні себе у майбутньому відбувається за рахунок інтерпретації соціальних дискурсів, які сприймаються як інші виміри простору.

Ключові слова: дискурсивні практики, особистісний проект, транспектива, збагачення транспективи, «моменти інтенсивностей», юнацький вік, життєвий досвід, досвід Іншого.

Зазимко О.В. Дискурсивные практики обогащения временной транспективы в самопроектировании личности.

Аннотация. В статье охарактеризованы дискурсивные практики обогащения временной транспективы. Временная транспектива, в отличие от временной перспективы, обозначается временной децентрацией и воссозданием жизненного хронотопа человека с точки зрения представленности и значимости собственного времени и пространства в его картине мира. Дискурсивные практики, охватывающие временную транспективу, содержат интерпретацию опыта не только с позиции сегодняшнего дня, но и прошлого или будущего, что в большей степени способствует порождению собственных жизненных смыслов в построении оригинального личностного проекта. В исследовании особое внимание уделено дискурсивным практикам (осмыслению, присвоению, интерпретации, пониманию) раскрытия смыслов событий собственного опыта и «открытию смыслов» опыта Другого. Выяснено, что регенерация утраченных («искаженных» и «предубежденных») смыслов и порождение новых интенцируется эмоционально-интенсивными переживаниями, которые можно классифицировать как «моменты интенсивностей». Указанные переживания, отличные от опыта сознания, пробуждаются остановкой мышления в определенной транспективной точке опыта. Путь образования смыслов от «моментов интенсивностей» к порождению дискурса сопровождается практиками симультанного и параллельного представления визуализаций. В случае отсутствия дальнейшей их актуализации (нарративизации), «скрытые» авторские смыслы могут остаться непредъявленными Другому и неприсвоенными субъектом их порождения. Отмечено, что дискурсивные практики обогащения временной транспективы в самопроектировании личности интенсивно приобретаются в юношеском возрасте, когда личность становится способной осмыслить изменчивость собственного «Я». До наступления юношеского возраста расширение смысловых ориентиров в определении себя в будущем происходит за счет интерпретации социальных дискурсов, воспринимаемых как другие измерения пространства.

Ключевые слова: дискурсивные практики, личностный проект, транспектива, обогащение транспективы, «моменты интенсивностей», юношеский возраст, жизненный опыт, опыт Другого.

Zazymko O.V. Discursive practices of the time transpective enrichment in the self-designing of a personality.

Abstract.*The article describes the discursive practices of the time transpective enrichment. Time transpective, unlike time perspective, is characterised by a time decentration and recreation of a human chronotope in terms of representation and significance of their own time and space in their worldview. Discursive practices, covering time transpective, contain the interpretation of experience not only from today's perspective but also the past and future that is more conducive to the generation of their own life meanings in the construction of the original personal design. The study focuses on the discursive practices (comprehension, appropriation, interpretation and understanding) of the disclosure of meanings of events of one's own experience and of the Other's "revelation of meanings". It was found that the regeneration of the lost meanings ("distorted" and "prejudiced") and the generation of the new ones is intentionalised by emotionally intense experiences which can be classified as "moments of intensity". These experiences, which are different from the experience of consciousness, awake at the stop of thinking in a certain transpective point of experience. The way of meanings' formation from the "moments of intensity" to the generation of discourse is accompanied by simultaneous and parallel practices of visualisation presentation. In the absence of their further actualisation (narrativisation), the author's "hidden" meanings may remain unclaimed to the Other and not appropriated by the subject of their generation. It is noted that the discursive practices of the time transpective enrichment in a personal self-designing are intensively acquired in adolescence when a person becomes able to comprehend the variability of their own "I". Prior to adolescence the expansion of the guides of meanings in self-determination in the future takes its place due to the interpretation of social discourses perceived as different dimensions of space.*

Keywords: *discursive practices, personal design, transperspective, transpective enrichment, "moments of intensity", adolescence, life experience, experience of the Other.*

Постановка проблеми. Картина світу і «бачення» свого місця у ній є платформою для здійснення самопроекування особистості. З'ясування представленості і значимості для людини власного часу та простору розкриває особливості побудови її картини світу, узгоджено з якою за допомогою певних дискурсивних практик людина вибудовує свій особистісний проект.

Починаючи від робіт С. Рубінштейна у психології був зроблений значний крок у розумінні активності особистості у часі. Суб'єктивний час життя людини став розглядатися як центрований на суб'єкті з організуючими та координуючими функціями його діяльності. На сьогодні є загальноприйнятим розумінням, що структури досвіду особистості у вигляді просторових і часових форм керують поведінкою людини [14].

Аналіз актуальних публікацій. Найбільше психологічних досліджень з проблематики суб'єктивного відчуття та розуміння часу проведено у межах поняття «часової перспективи», яке введено Л. Френком (1939) і К. Левінім (1935, 1942). Загалом поняття «часової перспективи» позначає цілісне уявлення суб'єкта про власне минуле і майбутнє, які існують у даний момент часу і відбиваються на плануванні життя людиною. На сьогодні існує декілька визначень часової перспективи, а також родинних їй термінів. Часова перспектива за аналогією з просторовою характеризується протяжністю, глибиною, насиченістю, ступенем структурованості і рівнем реалістичності (Ж. Ньюттен, 2004), має когнітивний, емоційний і соціальний компоненти (Bonniwell I., Zimbardo P.G., 2004). Формування її залежить, у першу чергу, від того соціокультурного контексту, в якому перебуває суб'єкт. Окрім цього, зазначається, що значний вплив на часову зорієнтованість має життєвий досвід людини з його травматичними подіями чи персональними успіхами. Часова перспектива є відносно стабільною диспозиційною характеристикою, хоча може залежати і від ситуативних чинників (Ф. Зімбардо, Дж. Бойд, 1999).

Особливості самопроекування особистості як здатності особистості діяти виходячи із власного задуму, більш доцільно вивчати у межах термінологічного апарату «часової транспективи», який також має свою історію, але в силу більш широкого задіяння психологічних механізмів у його функціонуванні, досліджений дещо менше. Термін «часова транспектива» вперше був запропонований В. Ковальовим (1979) і означає огляд індивідом плину часу власного життя у будь-якому напрямі, на будь-якій ділянці його протяжності. Часова

транспектива розглядається з двох сторін: як суб'єктивне утворення і як психологічний механізм.

Суміжні поняття «часова перспектива» і «часова транспектива» мають певні відмінності, що дозволяють у різних аспектах схарактеризувати особистість як дискурсивного суб'єкта проектування власного життя та своєї особистості. Основний акцент у розумінні «часової транспективи» ставиться на феномен часової децентрації, за яким людина здатна поглянути на своє життя з будь-якої часової позиції. Тож, «часова транспектива» як і «часова перспектива» є цілісним уявленням людини про своє минуле, сьогодення і майбутнє. Втім, дискурс, який породжується у межах часової перспективи, відштовхується від реалій сьогодення, через призму яких відбувається інтерпретація минулого та передбачення майбутнього. У дискурсивних практиках, які охоплюють часову транспективу, особистий часовий центр може бути перенесений з моменту хронологічного сьогодення у будь-який інший момент хронологічного минулого або майбутнього. Таке наскрізне бачення із теперішнього в минуле, із минулого в теперішнє, із майбутнього в теперішнє чи минуле, дозволяє охопити повний життєвий хронотоп, в якому минуле, сьогодення і майбутнє розглядаються не як автономні фрагменти, а як частини єдиної часової структури, в якій виділяються: зміст, релевантний кожній з часових зон, і система формальних ознак (протяжність, щільність, спрямованість, емоційне тло) [15]. Отже, межі поняття «часової транспективи» розширюють можливості дослідження формування дискурсивних практик самопроектування особистості та, у разі необхідності, дозволяють змінити усталений дискурс, «перемістившись» у найбільш сприятливий для цього подієвий момент становлення особистості.

Спрямованість існуючих на сьогодні концепцій особистісного часу обмежується здебільшого дослідженнями життєвого шляху людини з її суб'єктивними переживаннями певних нормативно заданих періодів розвитку та концентрацією на тих чи інших хронологічних етапах життя. У такому розумінні концепція часу людини дозволяє схарактеризувати особливості її картини світу, але не вказує на екзистенцію місця у ній суб'єкта, який має здатність до змін відповідно своєму світоуявленню. Приділення уваги сприйняттю особистістю конкретних подієвих складових власного часу дозволяє визначити темпоральну орієнтацію особистості і з'ясувати роль часової транспективи людини у її особистісному проектуванні з визначенням

усвідомлення мінливості власної особистості у значимі періоди її життя.

Самопроекування особистості поряд з іншими практиками (соціальними, комунікативними та ін.) передбачає застосування дискурсивних практик, які, оформлюючись у певний дискурс, надають обрис проекту своєї особистості. Саме дискурсивні практики задають тип та напрям особистісного проекту, характеризуючи людину як автора себе та своєї життєвої історії. Збагачення власної часової транспективи є каталізатором змін особистості чи, принаймні, змін у конструюванні свого проекту.

Тому, *метою* даної роботи є з'ясування особливостей дискурсивних практик збагачення людиною власної часової транспективи при побудові особистісного проекту.

Основний виклад. Особистісні проекти залежно від рівня особистісного розвитку людини можуть бути різних видів. Н. Чепелева виділяє наступні види особистісних проектів як основні: соціально орієнтований проект, що базується на прийнятих у соціумі зразках і стандартах (створюється на рівні соціалізації особистості); особистісно орієнтований, який є унікальним для кожної людини і ґрунтується на процесах самоінтерпретації і саморозуміння та задає вектор розвитку й особистісних трансформацій на основі глибокого осмислення соціокультурних реалій і своїх можливостей; альтернативний, який є найбільш творчим та оригінальним і передбачає створення себе бажаного, ідеального [21].

«Вибір» людиною того чи іншого виду проекту особистості зумовлюється її картиною світу та представленістю і значимістю у ній суб'єктивного часу і простору. Уявлення про час і простір не є сталими і вродженими. Вони поступово складаються і трансформуються у процесі становлення особистості та визначаються тією культурою (цивілізацією), парадигми якої переважають в індивідуальній та колективній свідомості [12]. Збагачення життєвого досвіду людини протягом життя сприяє формуванню її власних уявлень про час, про плінність життя, про мінливість особистості. Структури досвіду у вигляді просторових і часових форм керують реалізацією її задумів. Перед людиною завжди стоїть «рефлексивне завдання диференціації нею самою породженої реальності, у тому рахунку власних образів простору і часу, від дійсності [14]. Це завдання не з простих, адже, «хронотоп, як і все живе, вперто пручається концептуалізації» [5, с. 53].

У науковій психологічній літературі розрізняються види часової зв'язності досвіду людини: локальна за певним місцем і специфічна для окремих процесів (власний час процесу) та глобальна, що забезпечує зв'язність моделі світу й дозволяє розширювати ситуативні смисли [16, с. 21]. Глобальна зв'язність досвіду, яка є визначальним чинником самопроєктування особистості, може об'єктивуватись у вигляді схеми, плану, концепції чи несуперечливої діалогічної історії. І, хоча одна із форм дискурсу є домінуючою у певного суб'єкта, але вона не виключає наявність іншої та можливого переструктурування за умови реінтерпретації власного життєвого досвіду. Зміни дискурсивної форми оформлення зв'язності життєвого досвіду чи певні зміни у самому її змісті є частими процесами у період дорослішання та соціалізації особистості. У певний час життя людини, особливо в юнацькому віці, обраний дискурс кристалізується і майже не піддається подальшим корективам. Втім, процес зрілості особистості не має меж, як і процес особистісного самопроєктування.

Уявлення людини про просторово-часові характеристики власної картини світу зумовлюються соціокультурним контекстом її життя, а сам час в її свідомості набуває конкретного психологічного змісту як елемент культури. Певна культура характеризується власними домінуючими дискурсами. У сучасній європейській культурі В. Сулімов виділяє три діючі інтелектуальні інструменти осягнення світу: концептуалізація, метафоризація і ремейк. Автор вказує, що ці практики є способами автопроєктування і брендування особистості. На його думку, на сьогодні домінує типізація ремейкового типу, затьмарюючи концептуалізацію і навіть метафоризацію, про що свідчить маса літературних та інших культурних текстів, які є трансляторами соціального досвіду [17].

Особистісно орієнтований та альтернативний проєкти «Я» вирізняються наявністю власних смислів, де у чому відмінних від заданих соціокультурним середовищем, чи принаймні переосмислених значимостей сучасної цивілізації. Власні смисли є не лише регуляторами діяльності людини, а й складовою структури її особистості. Час у таких проєктах є цінністю у системі особистісних смислів. Тому варто прослідкувати процес породження особистих смислів у соціокультурному контексті існування людини через призму її часової транспективи.

Поняття «часової транспективи» відбиває ціннісно-смісловий аспект часу, що проявляється у здатності людини одним поглядом

охопити увесь життєвий шлях, мінливість своєї особистості, піднявшись від простих спогадів до глибокого осмислення значення життєвих змін. Сприйняття і осмислення минулого, теперішнього і майбутнього відіграють детермінуючу роль у поведінці особистості, виступають у якості її «орієнтувальної основи» і кристалізують сенс життя [6]. Часова транспектива забезпечує гармонізацію особи і сприяє її самоактуалізації [1], яким передує самопроекування особистості.

Людина живе і діє у просторово-часових рамках, які окреслені культурою її часу. Вихід за ці рамки є непростим завданням для особистості, яка змушена щодня вирішувати рутинні буденні справи. Культура пропонує готові стандарти особистості, які є «зрозумілими» крайнам у просторі свого часу. Тож, відповідно, здебільшого в уявленні людей проектується власна особистість за соціальними орієнтирами, що й викликає домінування дискурсів ремейкового типу. Особистісно орієнтовані й альтернативні проекти себе потребують оригінальних дискурсів, які передбачають «створення власного» часу. Щоб розпочався власний час, стверджує В. Зінченко «необхідно вийти із райського кола вічності і тисячолітнього кола рабства <... >, необхідно почати будувати власний час, стати учасником буття. <... > у розвитку людини чималу роль відіграє випадок, доля, але ще більшу – власне зусилля. Далеко не кожному випадає опинитися в потрібний час у потрібному місці, коли (де?) сходяться простір і час, тобто в точці їх перетину.» [5, с. 48].

За певних умов, серед яких не останнє місце займають психологічні особливості, людина може бути не спроможною будувати власний час. У такому випадку вона стає підвладною тим просторово-часовим характеристикам, які транслуються культурою та близьким оточенням. Процес підкорення людини часу трактується як соціалізація особистості, яка є практикою, що нехтує індивідуальністю [5].

Природа побудови людиною просторово-часових координат свого життєвого шляху і розвитку особистості є дискурсивною. Власний час можливо будувати при наявності власного задуму, втрата якого призводить до припинення дії, або перетворює його у моторні персеверації [5]. Як для будь-якого вчинку, так і для породження тої чи іншої форми дискурсу, необхідно рефлексування особистості не лише щодо наявної ситуації, а й власних можливостей у цій ситуації зі співставленням передбачуваних наслідків з поставленими цілями-орієнтирами. Умовно виділяються дві форми рефлексії: «перша форма рефлексії може бути названа смисловою, предметно-змістовною: що

було, що є, що буде, що повинно бути; друга – операційною, мотиваційно-енергійною: зможу – не зможу, встигну – не встигну; потрібно – не потрібно» [5, с. 52].

Ці неподільні у рефлексивному акті форми локалізуються у паузах дискретного мислення. Нові смисли, як і думки продукуються саме у таких незаповнених діями та вчинками місцях. Ці місця є достатніми і необхідними для простих форм усвідомлення себе [5]. Непрямі указівки на важливість зазорів у внутрішньому чи зовнішньому дискурсі можна знайти у роботах М. Мамардашвілі, який вказував, що смисл і є зупинка, хоча смисл є і завершеним, але вилучається він дискретним чином стосовно того, що є нескінченим і емпірично неохватним [8]; П. Гальперіна, який відзначав, що рішення (думка, смисл) проходять не в момент запеклої дії, а під час її зупинки [2] та багатьох інших дослідників творчого мислення, які наполягали на тому, що для творчого рішення необхідно «відключити акти свідомості». Призупинення часу у внутрішньому його відчутті при виконанні нешаблонної дії емпірично доведено дослідженнями доктора біологічних наук Н. Моїсєєвої: «Коли організм поставлений перед реальною необхідністю обробити такий обсяг інформації, який обробити за даний час неможливо, внутрішній час організму тече уповільнено» [11, с. 15].

Тип мислення (рух, думку) у власному призупиненому часі В. Зінченко називає «живим». Його вирізняє саме чутливість до ситуації і до власного виконання завдань, які, у свою чергу, визначають дискретність, величину та швидкісні і амплітудні параметри живого руху. Роздуми автора виводять до поняття «вільного духу», що долає вимушеність механічного руху [5], руху за обраним одним раз із наявних соціокультурних зразків соціально зорієнтованого проекту власної особистості. Поняття «духу» автор протиставляє свідомій рефлексії: «щоб здійснити вільну дію, необхідно набратися духу чи окаянства і вивільнитися від більш високих, але повільних і заважаючих, інколи жаклих рівнів свідомої рефлексії» [5, с.53], визнаючи, що дух є більш чутливим до часу порівняно зі свідомістю.

Розуміння «вільного духу» де в чому співзвучне розумінню «Dasein» (присутності, тут-буття) М. Хайдеггера [19]. Прагнення М. Хайдеггера піддати суб'єкта деструкції, зумовлюється, у першу чергу тим, щоб змусити його відрізнити дійсне і недійсне буття, апелюючи до самотуття, до відповідальності, до яких він постійно закликав. Звісно, рефлексія, яка є переважно свідомим актом, часто не

дозволяє дистанціюватися від біологічних, соціальних, культурних, історичних тисків. Все дійсне є соціально виправданим, а отже і «розумним». Але, з іншого боку, завжди виникав протест проти дійсності, а заодно і проти думки, що її виправдовує. Джерело цього протесту дослідники шукають у специфічному неінтелегібельному типі досвіду: досвід морального визнання за Кантом, досвід примушення за Гегелем, буття до смерті Хайдегера [10]. Досвід тут-буття Хайдеггер розкриває через первинність емоційно-практичного ставлення до світу, тому він принципово відрізняється від досвіду свідомості. Трансценденція цього досвіду проявляється не в рефлексії, а у формі інтенсивності.

Тож, нетривалий відхід від реального часу з інтенційним зануренням у певну ситуацію з минулого, теперішнього чи майбутнього свого життя умовно назвемо «момент інтенсивності». У такі моменти час для людини втрачає свою плинність, відходить від свого трьохвимірного континууму і стає часом, який зливається з простором: «тут і зараз». Ці моменти правомірно називати подіями, у яких відбувається трансцендентування, спрямоване на визнання чогось чи когось. Людина поринає у простір узгоджених смислів, у межах яких, найчастіше дещо пізніше у реальному часі, може відбутися інтенсивне рефлексування, яке є умовою дискурсивних практик самопроекування. Дискурс самопроекування, якщо він відбувається у «власному часі» насичується унікальними особистісними смислами. Втім, він, все ж таки, обмежується простором взаємодоповнювальних смислів інтенцій події рефлексування.

Важливість у мисленевій практиці людини «моментів інтенсивностей» у тому, що з їх допомогою з'являється можливість «перенесення» у простір інших смислів, що досить часто провокує культура постмодерного типу. Втім, культура «пропонує» людині досить велику кількість таких моментів, на яких «свідомість не встигає зупинитись», тому частим результатом переживання «моментів інтенсивностей» є не породження власних смислів, а «проковтування» чи ігнорування трансльованих.

«Моменти інтенсивностей» дарує не лише культурний дискурс, вони можуть актуалізуватись людиною, коли вона «мандрує» своєю траспективою. Втім, знову ж таки вони не завжди завершуються породженням нових смислів щодо своєї особистості та власного життя. Час лише поверхнево пробігає по смислам, розподіляючи їх на смисли, що залишились у минулому чи смисли, які завжди актуальні, смисли

«на потім» тощо. Лише дискурсивні практики, які містять елементи рефлексії, сприяють вирішенню «завдання на пошук смислу» (О. Леонт'єв).

Отже, рефлексія здійснюється у межах певних смислів, розширення яких можливо за допомогою інтенціонального переміщення в інший часовий момент «тут і тепер». Якщо ж трапляється подія, яку можна проінтерпретувати як інтенціональність, то час і простір, зустрівшись в одній точці, в якій є невовимі відмінності між формою і змістом, нашоухують людину на породження власного дискурсу, від якого розпочинається власний час. Такі дискурси можуть носити локальний характер (стосовно певної життєвої ситуації), галузевий (стосовно певної сфери життя) чи тотальний (зміна сенсу чи цінностей життя).

«Моменти інтенсивностей» як зупинку мислення можна уподібнити «фізичному вакууму», який у свідомості людини виникає найчастіше у кризові періоди її життя чи самовизначення, під час різного роду конфліктів, коли постає необхідність відтворення/створення проекту особистості. Моменти такої зупинки досить рідко вербалізуються навіть у внутрішньому діалозі. Подальший рух мислення втілюється у певну дискурсивну практику, яка може бути озвученою собі чи іншим у тій мірі, в якій людина вважає це за потрібне.

Шляхів, що сприяють відтворенню/створенню цілісності дискурсивної особистості є декілька. Вибір їх відповідає рівню самоінтерпретації, саморозуміння людини та об'єктивується шляхом створення певного дискурсу.

Один із шляхів може спрямовуватись на досягнення комфортного особистісного стану за рахунок адаптації до ситуації з застосуванням рефлексивних мисленевих практик у площині узгоджених смислів події. Цей шлях відповідає послідовному творенню логічного чи емоційного наративу, в якому досить добре фіксуються бінарні опозиції, тобто текст є дискретним представленням подій життя чи мінливості особистості. Основні практики цього шляху – осмислення, привласнення, інтерпретації – призводять до породження соціально орієнтованого проекту себе.

Інший шлях може полягати у глибокому осмисленні та розумінні умов і можливостей подальшого саморозвитку, або ж у мріях про себе можливого, які відбуваються з урахуванням соціокультурних

норм. Розгалуження цього шляху призводять до породження наративів чи ментативів, які задають відлік новому часу «оновленої особистості».

Описані шляхи можуть бути досить тривалими, а процес породження особистісного проекту є майже не фіксованим зовнішнім спостерігачем, інколи, й самим автором. Юнацький вік характеризується саме протіканням процесу знаходженням смислів власного життя та себе у ньому з постійними запитаннями «який Я?» та передбаченням себе ідеального, бажаного, можливого. Тому важливо визначити особливості перебігу дискурсивних практик від «моментів інтенсивностей» до породження особистісного проекту.

Нескладно передбачити, що до створення соціально орієнтованого проекту себе призводять різні практики ремейкового типу з чітким визначенням моральних бінарних опозицій. Інший шлях може полягати у симультанному і паралельному представленні візуалізацій у вигляді змінних топіків і аргументів як парадоксальний наратив чи нелогічний тезаурус. У дискурсі з розрізненими блоками-пресуппозиціями майже не фіксується і не представляється смисл, його, на першій погляд, можна прокласифікувати як безсмысловий, несистемний, хаотичний тощо, оскільки «сутність конкретної особистості може бути зрозумілою лише настільки, наскільки вона сама готова розкритись Іншому, який її пізнає» [18]. Часто такого роду дискурси (передтексти, післятексти, підтексти, натяки, мовізми, пастиші, звернуті наративи тощо) містять свій власний смисл, який відповідає власному часу і простору особистості. Тексти на шляху оформлення смислів містять континуальний опис (що інколи неможливо і описом назвати) з певними мега- чи гіперкодами, які здійснюють нове нескінчене фрагментування картини світу. Стилiстично такий феномен відображається у вигляді емоційно-експресивної і оцінкової надлишковості текстів [17]. Втім, такі тексти є не лише фантомними об'єднаннями, які потребують актуалізації та осмислення. Їх роль у самопроектванні особистості є багато ширшою. Такі тексти не мають чітких обрисів подій у бінарних поняттях, які закладені у самій побудові людської мови. Вони знаходяться дещо між ними, чи над/під ними, а можливо і в іншій часовій точці їх породження, чому є підтвердження у працях М. Мамардашвілі, який указував, що внутрішній простір бінарної опозиції «суб'єкт-об'єктних відношень» є континуальним [9]. Отже, неможливо вказати, що такі тексти позбавлені смислів, можна припустити, що саме в них вони породжуються та у перспективі можуть стати загально доступними у

разі їх подальшої наративізації (режим актуалізації), або так і залишитися непізнаними іншими та неприсвоєними суб'єктом їх породження.

В. Сулімов наголошує, що ««знання»», тезаурусна або власне когнітивна складова такої (зміненої) свідомості деформується до індивідуалізованої системи рухливих образних (візуалізованих) скупчень або своєрідної стратегії когнітивних тіней, які взаємодіють з текстовим середовищем в аналоговому режимі, але не створюють стійких гештальтів чи фреймів» [17, с. 49]. Автор вважає, що такий тип дискурсу характерний і соціальним аспектам побудови концептосфери. Рухливість системи не сприяє її інтеріоризації та перешкоджає накопиченню і структуруванню концептів. Звісно, що такий незавершений дискурс у самопроектванні особистості легко руйнується навіть при частковій зміні текстового середовища: зміна/уточнення тональності, акцентів, напряду сугестивного впливу тощо.

Тож, переживання «моментів інтенсивностей», що пропонуються соціумом, у кожного індивідууму відбувається по-різному. В. Сулімов виділяє різні спрямування залежно від сили типу індивідуальної свідомості. Сильний тип індивідуальної свідомості (яких є за твердженням автора меншість) «проходить інтелектуальне тренування» та засвоює означену стратегію як стратегію креативності, використовуючи її для творення текстів із заданими стилістичними властивостями. Слабкий тип індивідуальної свідомості, не справляючись із «асоціативним простором», «впадає у повільний процес деструкції» [17, с. 49].

Отже, аналогічні «моменти інтенсивності» у переживаннях різних індивідуумів можуть докорінно відрізнятись за результатом: від самопроектвання власної особистості як деконструкції у розумінні себе шляхом руйнування певних усталених дискурсів (стереотипів, соціальних чи сімейних норм, міфів, легенд тощо) чи включенні їх у новий контекст, у систему нових смислів, до, у разі відсутності «власного часу» у сприйнятті своєї особистості, подальшої її нестабільності, яку можливо «налагодити» прийняттям готових стандартів «успіху» з наявного соціокультурного контексту, тобто прийняти соціальний зразок проекту.

Факт переважання у сучасному суспільстві розвитку особистостей за соціально зорієнтованими проектами не є характеристикою виключно культури сьогодення. Здійснення

унікального особистісного проекту є непротим завданням для людини у будь-який час розвитку людства. Розвиток особистості подієвий, у ньому є «незаплановані грозіві події, вибухи, злети, падіння, нові народження і, звичайно, заплановані віковою психологією кризи» [5, с. 54]. Зміни особистості, які виходять із певних каверз чи підступів, сумнівів, вагань, примх та фантазій, потребують й інших зусиль, ніж різні форми рефлексії.

Тож, вихід людини на оригінальний особистісний проект потребує тимчасового відходу від рефлексивного ставлення до світу, інших і самої себе і підняття на інший рівень – рівень екзистенційної чутливості, на якому, за умови дійсного самопроектування, у подальшому реалізуються рефлексивні мисленнєві практики.

Унікальні особистісні проекти на стадії породження передбачають збагачення часової транспективи людини, що дозволяє розширити простір смислового осягнення дійсності. Транспективність людини може розширюватись за допомогою розуміння, інтерпретації, осмислення чи «привласнення» різних світів: власного, який вимальовується із життєвого досвіду та відображає події власного життя, та інших, які присвоюються у процесі життя і містять у собі події оточуючого світу, що не належать людині.

Власний досвід людини зберігає значну кількість смислових просторів, які не завжди піддаються осягненню. Переживання події людина оформлює у певний дискурс. Достатній ступінь рефлексії події та свого місця в ній і власних потенцій та можливостей дозволяє породити наратив/ментатив як форму дискурсу із застосуванням рефлексивних мисленевих практик. Втім, пережита подія завжди залишає приховані смисли. Приховування смислів відбувається за допомогою «викривлення» спогадів чи передбачень. Для прикладу, В. Нуркова наводить шість механізмів «викривлення» автобіографічного спогаду в автобіографічній розповіді: (1) когнітивні інтерпретації; (2) заповнення «пропусків» відповідно до соціальних стереотипів чи стереотипів індивідуального минулого досвіду; (3) фактор повторення, що передбачає розгортання модифікації розповіді за лінгвістичними законами, відображаючи закономірності динаміки початкового образу події в автобіографічній пам'яті; (4) детермінованість змісту спогадів структурою розповіді; (5) психологічний захист; (6) інтервал самоідентичності особистості у якому виникає феномен відчуження частини автобіографічного досвіду [13]. Можна припустити, що чисельність переліку механізмів

формування упереджень людини, які включаються у формування передбачень себе у майбутньому, буде ще більшою, адже, розвиваючись особистість часто не рефлексує над процесами самопроекткування.

Відновити не розкриті спершу смисли можливо лише «перебуваючи» у точці перебігу події, але й у ній, за допомогою лише рефлексування не можливо вийти за межі простору уже встановлених смислів. Для практик збагачення смислів необхідна певна інтенційна інтенсивність, яка зможе розірвати внутрішню і зовнішню реальність, зруйнувавши зв'язки з шарами свідомості, очистившись від наростів досвіду і культури, дозволить відчутти, але навряд чи одразу вербалізувати, втрачені у момент протікання події смисли. Втім, неозначені інтенції не можуть бути смислами, це лише інтенції. Для породження смислів знову ж таки потрібно трансцендентне рефлексування, яке очищене від артефактів знань і предметної логіки.

«Присвоєння» інших життєвих світів, на думку П. Горностая, може мати різну ступінь інтеріоризації: від простого відображення подій у когнітивній сфері людини до переживання (співпереживання) цих подій, яке є присвоєнням у повному розумінні слова. При цьому ціннісне ставлення до них наближається до цінності подій власного життя людини [3]. Людиною привласнюються світи як значимих для неї Інших, які на основі емпатійного ставлення нібито входять в її психологічний світ зі своїми просторово-часовими світами, добудовують і доповнюють його, так й історичних та вигаданих персонажів, що забезпечується процесом рольової децентрації, тобто проєкцією власного «Я» в уявний світ іншої людини.

Персоналізовані (привласнені) життєві світи П. Горностай розглядає як уявну часову транспективу. Саме завдяки ним, на погляд автора, особистісний час стає багатомірним. Створення уявних світів є засобом збагачення психологічного простору-часу, розширенням меж власного буття: людина може проживати не одне, а декілька життів, умовно стаючи тим, ким у реальному житті бути не можливо (рольова децентрація, яка супроводжується рольовим переживанням) [3].

Розкриваючи суть практики змін – життєтворчості, Д. Леонтьєв ілюструє два основні естетичні принципи, на яких будуються художні твори. Перший – теоретичний принцип вживання, який передбачає ототожнення глядача з персонажем (пророблено К. Станіславським) та відповідає ліриці як напряму мистецтва. Мабуть саме на цей принцип вказує П. Горностай, розкриваючи механізм присвоєння інших світів.

Другий – принцип відчуження і відсторонення, завдання якого максимально дистанціювати глядача, читача від того, що відбувається (теоретично пророблений В. Шкловским і Б. Брехтом) – відповідає епосу. При цьому, Д. Леонт'єв зауважує, що позитивним критерієм життєтворчого ефекту за обома принципами є розширення життєвого світу. Обидві практики доповнюють одна одну: суб'єктивна стратегія – лірика, і об'єктивна стратегія – епос [7]. Ці практики збагачення досвідом Іншого сприяють розширенню часової транспективи людини, об'єктивуючись у наративній чи ментативній формі дискурсу.

Спрямованість особистісного проекту визначається, на нашу думку, не стільки рівнем інтеріоризації («привласнення») іншого світу, скільки якістю протікання цього процесу. Рефлексивне наслідування досвіду Іншого зумовлює побудову соціально зорієнтованих проектів. Лише такі проекти можливі для особистостей, які ще не досягнули юнацького віку, оскільки вони ще психологічно не спроможні осягнути свою часову транспективу. Розуміння ними міфів, ритуалів, казок, різних літературних творів не як соціальних конструктів, які щось змальовують, а як інших вимірів, що транслують інший простір, дозволяє розширити і збагатити смислові орієнтири у визначенні себе у майбутньому. Унікальні проекти свого «образу-Я» ґрунтуються на породженні власних смислів за рахунок інтенційного занурення в інший смисловий простір.

Практики збагачення часової транспективи у самопроектуванні особистості на основі власних смислів включають й «трансцендентний епос». Визначаючи специфіку розуміння особистості у межах постнекласичного герменевтичного підходу, Н. Чепелева наводить таку її характеристику: «відносна свобода від зовнішніх впливів при збереженні поваги до чужих життєвих історій і при усвідомленні своєї включеності у соціокультурний контекст» [20, с. 21]. Підкреслимо, саме поваги, яка є безоцінковою і позаморальною. Суспільна мораль визначається домінуючими у ньому культурними дискурсами, мораль, яку сповідує кожна окрема особистість несе в собі ще й результати інтерпретації нею свого життєвого досвіду. Збагачення особистісної часової транспективи за такої практики відбувається за рахунок визнання існування іншої історії без накидання бінарних оцінкових опозицій моралі, коли визначається не етичність природи історії Іншого, а констатується те, що вона є і має право бути. Можливо, рефлексивне включення досвіду Іншого у свій власний сприяє

породженню наративу, а рефлексивне відособлення [4] від такого досвіду інтенціоно здебільшого ментативи.

Висновки. Збагачення часової транспективи життєвого досвіду, що є умовою побудови оригінальних особистісних проєктів, може відбуватися за допомогою осмислення, привласнення, інтерпретації чи розуміння як втрачених («викривлених»), тобто «прихованих» від самої себе смислів подій власного життя, що призвели чи могли б призвести до змін особистості, так і за допомогою «відкриття смислів» із досвіду Іншого.

До настання юнацького віку, коли особистість ще не спроможна осягнути власну транспективність свого життя і мінливості свого «Я», розширення смислових орієнтирів у визначенні себе у майбутньому відбувається за рахунок інтерпретації соціальних дискурсів, зокрема міфів, казок, художніх творів, які сприймаються як інші виміри простору. У подальшому житті часова транспектива збагачується за допомогою прийомів «вживання» чи «відчуження» від свого чи іншого досвіду.

Породження власних смислів у самопроєктуванні особистості ініціюється «моментами інтенсивностей», які є зупинкою у певній транспективній точці та емоційно-інтенсивними переживаннями, відмінними від досвіду свідомості. Шлях утворення смислів від «моментів інтенсивностей» до породження внутрішнього дискурсу (наративу чи ментативу) супроводжується практиками в яких майже не фіксується лінія усвідомлення та які полягають у симультанному і паралельному представленні візуалізацій. Практики породження зв'язного дискурсу можуть об'єктивуватися у вигляді змінних топіків і аргументів з емоційно-експресивною і оцінковою надлишковістю стилістики. Втім, у разі відсутності подальшої їх актуалізації (наративізації), вони можуть залишитись неперед'явленими Іншому та неприсвоєними суб'єктом їх породження.

Література

- 1.Бороздина Л.В. Возрастные изменения временной транспективы субъекта / Л.В. Бороздина, Л.А. Спиридонова // Психологический журнал. – 1998. – № 2. – С. 40-50.
- 2.Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме «формирование умственных действий и понятий» // Психология как

объективная наука / П. Я. Гальперин. – М.: Издательство Институт практической психологии, Воронеж: НПО Модек, 1998. – С. 425-429.

3. Горноста́й П.П. Личность и время: Творчество как переживание / П.П. Горноста́й // Психодрама и современная психотерапия. – 2003. – № 4(5). – С. 18-26.

4. Зазимко О.В. Рефлектирующее обособление как механизм понимания и интерпретации личностного опыта в юношеском возрасте / О.В. Зазимко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Том II. Психологічна герменевтика. – Випуск 7. – С. 143–154.

5. Зинченко В.П. Время – действующее лицо / В.П. Зинченко // Вопросы психологии. – 2001. – № 6. – С. 37–54.

6. Леонтьев А.Н. Психология образа / А.Н. Леонтьев // Вестник Моск. ун-та. Сер.14: Психология. – 1979. – № 2. – С. 3–13.

7. Леонтьев Д.А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д.А. Леонтьев // I Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: материалы сообщений / Под ред. Д.А. Леонтьева, Е.С. Мазур, А.И. Сосланда. – М.: Смысл, 2001. – С. 100–109.

8. Мамардашвили М.К. Лекции о Прусте / Мамардашвили М.К. – М.: Ad Marginem, 1995. – 548 с.

9. Мамардашвили М.К. Стрела познания. набросок естественноисторической гносеологии / Мамардашвили М.К. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 304 с.

10. Марков Б.В. Герменевтика Dasein и деструкция онтологии у Мартина Хайдеггера / Б.В. Марков // Герменевтика и деконструкция / Под ред. Штегмайера В., Франка Х., Маркова Б. В. – СПб, 1999. – С. 10-33.

11. Моисеева Н.И. Свойства биологического времени / Н.И. Моисеева // Фактор времени в функциональной организации деятельности живых систем. – Л., 1980. – С. 15–19.

12. Моисеева Н.И. Время в нас и время вне нас / Моисеева Н.И. – Л.: Ленинзда, 1991. – 156 с.

13. Нуркова В.В. Свершенное продолжается: психология автобиографической памяти личности / Вероника Нуркова. – М.: УРАО, 2000. – 316 с.

14. Семёнова М.Н. Представления о времени в психологии / М.Н. Семёнова // Методологические проблемы современной психологии:

иллюзии и реальность: материалы Сибирского психологического форума. – Томск: Томский государственный университет, 2004. – С.629–632.

15. Спиридонова И.А. Временная транспектива субъекта: влияние возраста и раннего предметного обучения : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Спиридонова Ирина Андреевна. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – 165 с.

16. Стрелков Ю.К. Временная связность мира / Ю.К. Стрелков // Психология субъективной семантики в фундаментальных и прикладных исследованиях : Материалы научной конференции, посвященной 60-ти летию со дня рождения Е. Ю. Артемьевой / Отв. ред. Д. А. Леонтьев. М.: Смысл. – 2000. – С.20–23.

17. Сулимов В.А. Персона как вызов / В.А. Сулимов // Философские науки. – М.: Гуманитарий, 2009. – № 12/ – С. 45–55.

18. Тюпа В.И. Бахтин как парадигма мышления [Электронный ресурс]/ В.И. Тюпа // Дискурс: коммуникация, образование, культура. – Новосибирск: Наука, 1996. – №1. – Режим доступа : http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse1_3.htm.

19. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Библихина. — Харьков: «Фолио», 2003. — 503 с.

20. Чепелева Н.В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. Том 2, вип. 6. – С. 15–24.

21. Див. статтю в цьому збірнику: Чепелева Н.В. Самопроектирование и развитие личности

References transliterated

1. Borozdina L.V. Vozrastnye izmeneniya vremennoj transspektivy sub#ekta / L.V. Borozdina, L.A. Spiridonova // Psihologicheskij zhurnal. – 1998. – № 2. – S. 40–50.

2. Gal'perin P.Ja. Osnovnye rezul'taty issledovanij po probleme «formirovanie umstvennyh dejstvij i ponjatij» // Psihologija kak ob#ektivnaja nauka / P. Ja. Gal'perin. – М.: Izdatel'stvo Institut praktičeskoj psihologii, Voronezh: NPO Modek, 1998. – S. 425-429.

3. Gornostaj P.P. Lichnost' i vremja: Tvorčestvo kak perezhivanie / P.P. Gornostaj // Psihodrama i sovremennaja psihoterapija. – 2003. – № 4(5). – S. 18-26.

4. Zazimko O.V. Reflektirujushhee obosoblenie kak mehanizm ponimanija i interpretacii lichnostnogo opyta v junosheskom vzdaste / O.V. Zazimko // Aktual'ni problemi psihologii: Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraïni. – Zhitomir: Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2011. – Tom II. Psihologichna germenevtika. – Vipusk 7. – S. 143–154.
5. Zinchenko V.P. Vremja – dejstvujushhee lico / V.P. Zinchenko // Voprosy psihologii. – 2001. – № 6. – S. 37–54.
6. Leont'ev A.N. Psihologija obraza / A.N. Leont'ev // Vestnik Mosk. un-ta. Ser.14: Psihologija. – 1979. – № 2. – S. 3–13.
7. Leont'ev D.A. Zhiznetvorchestvo kak praktika rasshirenija zhiznennogo mira / D.A. Leont'ev // I Vserossijskaja nauchno-prakticheskaja konferencija po jekzistencial'noj psihologii: materialy soobshhenij / Pod red. D.A. Leont'eva, E.S. Mazur, A.I. Soslanda. – M.: Smysl, 2001. – S. 100–109.
8. Mamardashvili M.K. Lekcii o Pruste / Mamardashvili M.K. – M.: Ad Marginem, 1995. – 548 s.
9. Mamardashvili M.K. Strela poznanija. Nabrosok estestvennoistoricheskoj gnoseologii / Mamardashvili M.K. – M.: Shkola "Jazyki ruskoj kul'tury", 1997. – 304 s.
10. Markov B.V. Germenevtika Dasein i destrukcija ontologii u Martina Hajdeggera / B.V. Markov // Germenevtika i dekonstrukcija / Pod red. Shtegmajera V., Franka H., Markova B. V. – SPb, 1999. – C. 10–33.
11. Moiseeva N.I. Svojtva biologicheskogo vremeni / N.I. Moiseeva // Faktor vremeni v funkcional'noj organizacii dejatel'nosti zhivyh sistem. – L., 1980. – S. 15–19.
12. Moiseeva N.I. Vremja v nas i vremja vne nas / Moiseeva N.I. – L.: Lenizda, 1991. – 156 s.
13. Nurkova V.V. Svershennoe prodolzhaetsja: psihologija avtobiograficheskoi pamjati lichnosti / Veronika Nurkova. – M.: URAO, 2000. – 316 s.
14. Semjonova M.N. Predstavlenija o vremeni v psihologi / M.N. Semjonova // Metodologicheskie problemy sovremennoj psihologii: illjuzii i real'nost': materialy Sibirskogo psihologicheskogo foruma. – Tomsk: Tomskij gosudarstvennyj universitet, 2004. – S.629–632.
15. Spiridonova I.A. Vremennaja transspektiva sub#ekta: vlijanie vozrasta i rannego predmetnogo obuchenija : dis. ... kandidata psihol. nauk : 19.00.07 / Spiridonova Irina Andreevna. – M.: MGU im. M.V. Lomonosova, 2002. – 165 s.

16. Strelkov Ju.K. Vremennaja svjaznost' mira / Ju.K. Strelkov // Psihologija sub#ektivnoj semantiki v fundamental'nyh i prikladnyh issledovanijah : Materialy nauchnoj konferencii, posvjashhennoj 60-ti letiju so dnja rozhdenija E. Ju. Artem'evoj / Otv. red. D. A. Leont'ev. M.: Smysl. – 2000. – S.20-23.
17. Sulimov V.A. Persona kak vyzov / V.A. Sulimov // Filosofskie nauki. – M.: Gumanitarij, 2009. – № 12. – S. 45–55.
18. Tjupa V.I. Bahtin kak paradigma myshlenija [Elektronnyj resurs] / V.I. Tjupa // Diskurs: kommunikacija, obrazovanie, kul'tura. – Novosibirsk: Nauka, 1996. – №1. – Rezhim dostupu : http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse1_3.htm.
19. Hajdegger M. Bytie i vremja / Martin Hajdegger; Per. s nem. V.V. Bibihina. – Har'kov: «Folio», 2003. – 503 s.
20. Chepeleva N.V. Metodologicheskie osnovy issledovanija lichnosti v kontekste postneeklassicheskoj psihologii / N.V. Chepeleva // Aktual'ni problemi psihologii: Psihologichna germenevtika / Za red. N.V. Chepelevoi. – K.: DP «Informacijno-analitchne agentstvo», 2010. Tom 2, vip. 6. – S. 15-24.
21. see the article in this magazine: Chepeleva N.V. Self-designing and personal development // Aktual probl. Psikhologii. V.2 Issue 9.

Актуальні проблеми психології Т.2. Вип. 9.2015. ISSN 2072-4772